

نگاهی بر تنوع معماری مسکونی در روستای تاریخی سریزد^۱

ساشا ریاحی مقدم*

۱۳۸۶/۱۲/۱۵

تاریخ دریافت مقاله:

۱۳۸۷/۶/۱۶

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده:

اغلب سکونتگاه‌های روستایی موجود در اقلیم گرم و خشک ایران، در عین سادگی و بی پیرایه بودن دارای پیچیدگی‌های خاصی هستند که معمولاً به آنها توجهی نمی‌شود. عوامل متعددی چون ارتباط اجتماعی نزدیک ساکنین، فرهنگ و آداب مرسوم و ابتکارات سنتی و بومی در نحوه معیشت و ساخت معماری بویژه در بخش مسکن، بر جذابیت هرچه بیشتر مطالعات روستایی افزوده است. در سرزمین پهناور ایران با توجه به تنوع شرایط اقلیمی، سکونتگاه‌های روستایی از نظر شکل‌گیری بافت کالبدی متفاوت هستند و همین امر باعث بوجود آمدن گونه‌های منحصر به فرد مسکن در این مناطق شده است. مطالعه و بررسی قابلیت‌های موجود در معماری روستایی و الگوهای بومی و رایج زیستی، می‌تواند راهنمایی مناسب در جهت شناسایی بخشی از هویت تاریخی و اصالت فرهنگی این سکونتگاه‌ها باشد. روستای تاریخی سریزد با توجه به شکل‌گیری و توسعه در دوران مختلف تاریخی، دارای عناصر معماری بسیار ارجمندی به خصوص در گونه‌های مسکونی است.

مقدمه

این گونه سکونتگاه‌ها هستند. در جای دیگر واحدهای مسکونی در دل کوه‌ها بصورت دستکند احداث شده و خطوط ارتباطی دشواری آنها را به یکدیگر متصل می‌کند، همچون روستای کندوان در آذربایجان و میمند در کرمان. نمونه دیگر از سکونتگاه‌های روستایی، قلعه مستحکمی است که خانه‌ها درون آن به هم تنیده شده اند و از طریق مسیرهای باریک به یکدیگر متصل می‌شوند. این گونه روستاها را در نواحی مرکزی و کویری ایران در میان دشت‌ها و جلگه‌ها می‌توان مشاهده کرد. در نواحی

عوامل گوناگونی چون توپوگرافی، ویژگی‌های اقلیمی، قابلیت‌های اقتصادی، نحوه معیشت و منابع آب، در ایران باعث پدیدار شدن بافت‌های روستایی متفاوتی از نظر شکل‌گیری کالبدی شده است. در برخی موارد روستا بافت منسجم و به هم پیچیده‌ای از خانه‌هایی است که به صورت پلکانی بر دامنه کوه‌ها قرار گرفته اند که این نوع روستاها را در نواحی کوهستانی بیشتر مشاهده می‌کنیم. روستاهای ماسوله در گیلان و پالنگان در کرمانشاه نمونه‌های خوبی برای

*کارشناس ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی

۱- مقاله فوق حاصل نتایج و پژوهش‌های بخشی از رساله کارشناسی ارشد به راهنمایی استاد گرامی جناب آقای دکتر اکبر زرگر می‌باشد.

نخست روستاهای کوچکی که در کنار یک قلعه قدیمی ساخته شده اند، مانند عزآباد، زارچ و سرو سفلی که خود این آبادی ها دارای بارو نبوده و در مواقع ضروری اهالی به قلعه ها پناه می برده اند و دیگری سکونتگاههایی را شامل می شود مثل اردکان، ابرقوه و عقدا که دارای بارو، کهندژ، شارسدان و در مواقعی ربض (حومه) بوده اند. شهر اردکان با بافتی کهن و مترکم در جوار کویر پهناور به همین نام واقع شده است. قدیمی ترین محله آن "میدان قلعه" است که قلعه کهن شهر در آن قسمت بنا گشته است. همچنین برخی آبادی ها مثل خرائق کاملاً به شکل قلعه ساخته شده و زندگی در آن تا دوران معاصر ادامه داشته است. خرائق روستایی کوچک و نسبتاً سرسبز، بین راه یزد- طبس می باشد و کلیه عناصر این سکونتگاه قلعه‌ای شامل خانه، مسجد، حسینیه، حمام و سایر ابنیه به شکلی فشرده در چند طبقه کنار هم قرار گرفته است. در راه یزد- کرمان تعدادی مزرعه مسکونی وجود دارد که ساکنان آن در قلعه ای ساکن و در زمینهای زراعی مجاور آن به کشاورزی مشغول هستند. روستاهای کوهپایه ای واقع در دامنه های شیرکوه، در پیرامون شیب ارتفاعات شکل گرفته اند و طبیعتی سرسبز و خرم دارند که محلی مناسب برای گذراندن روزهای گرم تابستان است. این روستاها از نظر تقسیمات سیاسی استان بیشتر در مرز شهرستانهای تفت و مهریز قرار دارند. روستاهای اسلامی، منشاد، ده بالا، بنادک السادات، نارکی و طزرجان را می توان به عنوان روستاهای مهم کوهپایه ای یزد نام برد. شهر زیبا و باستانی تفت بر دامنه شیرکوه و بر سر راه یزد- ابرقوه- شیراز ساخته شده است. یک رودخانه فصلی و کوههای اطراف، شهر تفت را به دو محله بزرگ

دیگری از کشورمان بافت روستا مجموعه‌ای از خانه های منفرد است که در میان کشتزار ها پراکنده شده اند. این گونه از بافت‌های روستایی در حاشیه دریای خزر به وفور مشاهده می شود. بافت کالبدی روستاها عمدتاً تجلی گاه چگونگی انتظام مسکن، زمین های زراعی و نحوه استقرار شبکه ارتباطی سکونتگاه به شمار می رود. در سال های گذشته اقدامات زیادی در زمینه مطالعه و مرمت بافت های تاریخی صورت گرفته است و با وجود سازمان های مرتبط همچون شهرداری، بنیاد مسکن و سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، پیشرفت قابل توجهی در مبانی مطالعات صورت پذیرفته که این امر پس از پیروزی انقلاب اسلامی با جدیت بیشتری ادامه یافته است.

بررسی اجمالی تنوع سکونتگاه‌های

روستایی در یزد

محدوده یزد در دل بیابان های خشک و کویر مرکزی ایران قرار دارد که از نظر معماری مسکونی و ساخت شهر با شرایط اقلیمی موجود پیوند تنگاتنگی برقرار کرده است. استان یزد دارای ۵۰۰۰ روستا و آبادی با تنوع بسیار از نظر شکل بافت کالبدی می باشد. در این منطقه ساختمانی غالب، خشت و گل است. البته با توجه به وجود ارتفاعات شیرکوه در غرب یزد، در برخی از دره های این کوه آبادی های سرسبزی نیز وجود دارد. با یک مطالعه و بررسی کلی می توان تنوع در بافت کالبدی روستاهای یزد را در گونه های فوق عنوان کرد: روستاهای دشتی (قلعه ای) و روستاهای کوهپایه ای (باغ محله ای).

روستاها و آبادی های واقع در دشت و جلگه های خشک یزد را می توان در دو گروه دسته بندی کرد.

سردسیر و گرمسیر تقسیم کرده است. میبدکهن هر چند در ابتدای شکل گیری دارای کهندژ و بافتی متراکم بوده ولی به مرور زمان با الحاق آبادی های واقع در خارج بافت آن تبدیل به یک باغ شهر شده است. باغ شهر تاریخی مهریز در جنوب شرقی یزد واقع شده و از پیوستن پنج روستای بزرگ بنام های بغدادآباد، مهرپادین، مزویرآباد، منگاباد و استهریج پدید آمده است. از نظر شکل و الگوی استقرار در دو بخش عمده قابل بررسی است.

روستاهای کوهستانی و کوهپایه‌ای

با وجود اینکه مهریز در یکی از کویری ترین استان های کشور قرار دارد ولی در معماری و بافت کالبدی برخی از آبادی های آن تأثیر ارتفاعات شیرکوه به خوبی مشاهده می شود. در این شهرستان بخش زیادی از دهستان میانکوه، ارنان و تنگ چنار که در جانب غرب واقع شده اند، دارای الگوی کوهپایه ای هستند. ساختمانی عمده در ساخت این آبادی ها سنگ، چوب و گل است و از نظر تیپ شناسی مسکن به کلی با گونه های معماری مسکونی کویری متفاوت است. از لحاظ کالبدی، بافتی تقریباً گسسته و پراکنده دارند و تراکم گونه های کویری در آن دیده نمی شود. بام اغلب ابنیه مسطح است و میانسراها بسیار کوچک تعبیه شده اند. از نظر معیشتی باغداری و دامداری بر کشاورزی چیره است. روستاهای طزنج، منشاد، فخرآباد، بنادک السادات، ابراهیم آباد و تنگ چنار نمونه این گونه روستاها در مهریز می باشند.

روستاهای دشتی و کویری

در جانب شرق، شمال شرق و جنوب شهرستان مهریز بافت کالبدی روستاها و آبادی ها کاملاً از الگوی

کویری تبعیت می کند. این تیپ روستاها اغلب دارای بافت کالبدی منسجم و متراکمی هستند و ساختمانی مورد استفاده در احداث ساختمان اغلب خشت و گل است. بام ابنیه گنبدی است و خانه ها دارای تالار، میانسرا و بخش های تابستانه و زمستانه هستند. با وجود استقرار در کویر، به علت وجود قنوات متعدد و چشمه های دائمی این گونه آبادیها بسیار سرسبز و خرم هستند و معیشت بیشتر ساکنان آن بر پایه کشاورزی است و در کنار زراعت به باغبانی نیز مشغول هستند. روستاهای بهادران، خورمیز، سریزد و هرفته نمونه های مناسبی جهت معرفی این گونه آبادی ها می باشند.

معرفی اجمالی بافت و محلات تاریخی

روستای سریزد

بافت کالبدی روستای سریزد در حال حاضر با الگوی خطی در امتداد راه ارتباطی اصلی روستا که از جاده سنتو جدا می شود، استقرار یافته و خانه های مسکونی در پیرامون این مسیر شکل گرفته اند که زمین های زراعی و باغات نیز در پیرامون آن دیده می شوند. این روستا از معدود آبادی های منطقه می باشد که تقریباً از لحاظ امکانات آموزشی، بهداشتی، خدماتی و... بی نیاز است و این امر باعث شده به عنوان یکی از زنده ترین روستاهای استان یزد به شمار آید. هسته اولیه استقرار روستای سریزد محله سفلی و بخش کوچکی از محله بالا را شامل می شود. محله پایین با استقرار در مجاورت راه باستانی و ایستگاه کاروانی دارای عناصر معماری با ارزش بسیار زیادی است. البته اغلب واحدهای مسکونی این محله در حال حاضر مخروبه یا متروکه هستند. محله بالا

عمده منبع تأمین آب روستا در گذشته چشمه دائمی بنام مَدوار بوده که امروزه این چشمه بصورت فصلی در آمده و آب آن به سریزد نمی آید. در دوره‌های بعدی بدلیل کاهش آب این چشمه یا به دلیل انتقال آن به اراضی زراعی، قنوات شکل می گیرد. مسیر کاروانی که از شمال غربی تا جنوب شرقی روستای سریزد قرار دارد یکی از عوامل دیگر شکل گیری هسته ابتدایی روستا می باشد. راه قدیم یزد به کرمان بدون شک از مجاورت این روستا می گذشته و می توان این مجموعه را یکی از ایستگاه های کاروانی شاهراه باستانی ری- کرمان عنوان کرد. امنیت و نظام تدافعی و شیوه مقابله با هجوم بیگانگان، می تواند تاثیر زیادی در شکل گیری سکونتگاه و تغییرات بوجود آمده در بافت کالبدی آنها داشته باشد. در روستای سریزد بقایایی مبتنی بر وجود برج و بارو در پیرامون

دارای قدمت کمتری است و دارای ۴ زیرمحل به نام های درب باغ محمدآباد، سربالا، پانخل واسدان (حصدان) می باشد. در این بخش از روستا، خانه های اربابی به وفور یافت می شود و احتمالاً محله خان نشین بوده است. به طور کلی زمین های زراعی و کشتخوانها اغلب در محدوده محلات پایین و میان قرار دارد و باغات در پیرامون محله بالا شکل گرفته اند. در واقع می توان گفت شکل گیری و استقرار محلات علاوه بر تأثیر مسیر نهر، قنوات و راه ارتباطی، براساس طبقه بندی اجتماعی نیز تفکیک شده است.

عوامل شکل گیری و توسعه بافت

روستای سریزد

یکی از اصلی ترین عوامل شکل گیری و سیر تحولات کالبدی روستای سریزد، منابع آبی است.

تصویر ۱: بافت کالبدی و محلات روستای تاریخی سریزد

آن مشاهده نمی‌شود. بقایای سردری هم که عوام به آن دروازه شهر فرافر می‌گویند، به احتمال زیاد یک بنای آرامگاهی است. سامانه تدافعی روستا از طریق قلعه موجود در میان کشتزارها و در مجاورت محلات صورت می‌گرفته است بطوریکه در مواقع ضروری ساکنین روستا از هر محله می‌توانستند خود را به سرعت به قلعه برسانند. عظمت و بزرگی این قلعه که در سه اشکوب ساخته شده است حکایت از رونق و جمعیت بالای روستا در گذشته دارد. از لحاظ جهت یابی این قلعه در بین محلات بالا و سفلی روستا قرار گرفته است و یکی از علل شکل یابی و گسترش محله میان می‌تواند همین قلعه باشد.

دوره شناسی معماری بافت تاریخی روستای سریزد

از نظر دوره بندی ساخت و الگوی معماری در روستای سریزد، تنوع بسیار زیادی را مشاهده می‌کنیم. قدیمی‌ترین فضاهای مسکونی موجود که مورد بررسی و پژوهش‌های مقدماتی قرار گرفته مربوط به دوران ایلخانی می‌باشد. البته فضاهای موجود بدلیل مداخلات بسیار در دوره‌های مختلف نظم و شکل اولیه خود را از دست داده است ولی با توجه به نوع ساختمانی مورد استفاده، شیوه ساخت و فرم الگوی معماری می‌توان با یقین این مسئله را اثبات کرد. از دوره صفویه با توجه به پیمایش‌های صورت گرفته و بررسی‌های انجام شده نمونه‌های بسیار اندکی دیده می‌شود که اکثراً تخریب شده و بجز فضاهای مخروبه چیزی از آنها نمانده است. بیشتر ساختمان‌های با ارزش موجود در بافت روستای سریزد مربوط به دوران زندیه و قاجاری است. در

از نظر دوره بندی ساخت و الگوی معماری در روستای سریزد، تنوع بسیار زیادی را مشاهده می‌کنیم. قدیمی‌ترین فضاهای مسکونی موجود که مورد بررسی و پژوهش‌های مقدماتی قرار گرفته مربوط به دوران ایلخانی می‌باشد

پیمایش میدانی که در فضاهای معماری پیرامون مجموعه کاروانی انجام شد و پس از پژوهش درمورد استقرارها و سکونتگاه‌های متروک و مخروبه موجود، مشخص گردید که مرحله اول شکل‌گیری و هسته اولیه روستا در این بخش از بافت مسکونی می‌باشد. این قسمت از بافت بین کاروانسرای کهنه و بنای سردر یا دروازه شهر فرافر (احتمالاً بنای آرامگاهی) قرار دارد و به اعتقاد کارشناسان مردم شناسی تا اوایل دوره پهلوی اول مورد استفاده ساکنین بوده و زندگی در آنها جریان داشته است. با توجه به سفال‌های بدست آمده از فضاهای مسکونی این بخش از بافت روستا، می‌توان هسته ابتدایی را به قرون اولیه اسلامی و مرحله آبادانی آن را به دوران سلجوقی و ایلخانی (قرن ۴ تا ۹ ه.ق) نسبت داد و مرحله شکوه و رونق آن نیز در دوره صفویه بوده است که فراوانی و تنوع سفال‌های بدست آمده این نظر را تأیید می‌کند.

مطالعه معماری مسکونی در بافت روستای سریزد

بررسی الگوی قرارگیری کالبدی در معماری مسکونی روستای سریزد
با توجه به شرایط آب و هوایی، مدت تابش، جهت وزش (باد مطبوع، طوفان و...) و جنس زمین و بستر پیرامون، سمت قرارگیری و جایابی خانه‌ها در

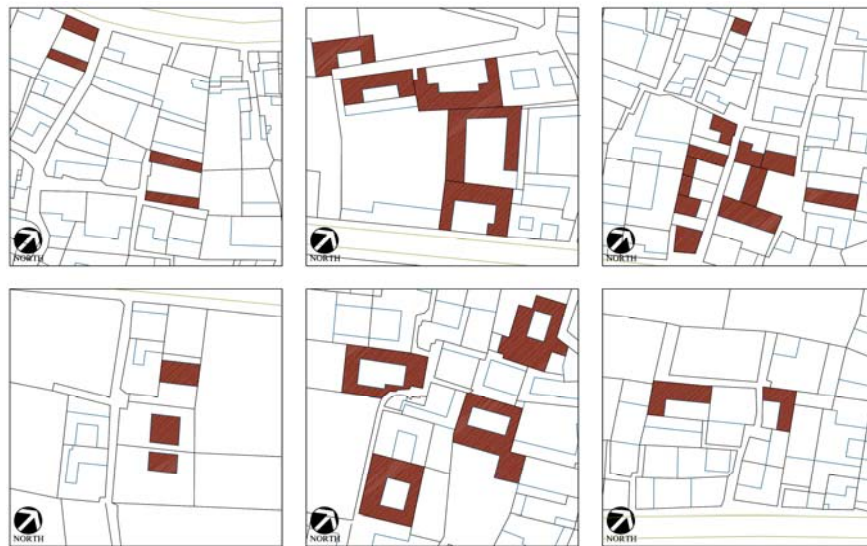
در روستای سریزد با توجه به تراکم موجود در بافت محلات، فضاهای مختلف یک خانه بنا بر نیاز مالک در یک تا چهار سمت میانسرا استقرار می یابد. اغلب خانه های روستایی و معمولی (کشاورزان و دهقانان) دارای الگوی ساخت در یک یا دو سمت زمین هستند. این در حالی است که خانه های اربابی و اعیانی (خان نشین) دارای سه یا چهار سمت ساخت در پیرامون میانسرا هستند که خانه های چهارطرفه خود گونه های متفاوتی دارد. تعدادی از خانه ها هم در میان باغات میوه و به شکل چهار طرفه مرکزی ساخته شده اند. در چند نمونه از بررسی ها نیز در دو سمت خانه، فضای باز (باغ) قرار دارد و تالار اصلی رو به آنها باز می شود.

سازگاری معماری مسکونی با شرایط اقلیمی و

طبیعی در روستای سریزد

با توجه به گرمای شدید در تابستان، وزش باد همراه با شن های روان و همچنین سرمای زمستان،

بافت کالبدی روستا متغیر است. به طور کلی خانه های روستای سریزد از نظر جهت گیری در بافت دارای انتظام خاصی نمی باشد و این مسئله شاید به دلیل مداخلات و تغییرات بسیار در دوران تاریخی متفاوت در الگو و کالبد معماری مسکونی روستا باشد. در بررسی و مطالعه وضع موجود، جهت قرارگیری و رون خانه ها را می توان در دو گروه عنوان کرد. گروه اول خانه هایی هستند که از رون راسته پیروی می کنند و اغلب در واحدهای مسکونی موجود در محله بالا دیده می شوند. در این گروه جایابی در بافت به سمت شمال شرقی - جنوب غربی می باشد. گروه دوم واحدهای مسکونی متأخرتر واقع در محله پایین هستند که جهت قرارگیری آنها شمال غربی - جنوب شرقی است و در رون اصفهان جای می گیرند. البته این طرز قرارگیری ابنیه مسکونی در بافت با توجه به شرایط واحدهای همسایگی یا مسیر گذرها بعضاً تغییراتی در جایابی کالبد بخشی از بنا ایجاد می کند.

تصویر ۲: الگوهای قرارگیری کالبدی ساختمان های مسکونی در بافت روستای سریزد

روستای سریزد دارای معماری مسکونی کاملاً درونگرا می‌باشد. دیوار خارجی در اغلب واحدهای مسکونی روستا بسیار مرتفع‌تر از دیوارهای داخلی است و از بیرون به هیچ نحوی نمی‌توان به الگوی معماری درون خانه پی برد. این ویژگی علاوه بر مزیت فوق باعث بوجود آمدن فضای مناسبی در بام جهت استراحت و خواب می‌شود. در معماری خانه‌های روستا برای غلبه بر عوامل طبیعی و آب و هوای حاکم بر منطقه، همچون سکونتگاه‌های دیگر در اقلیم کویری تمهیداتی اندیشیده شده است. از این تمهیدات می‌توان به چیدمان فضاها بر اساس جابجایی داخلی ساکنین یا همان کوچ داخلی اشاره کرد. این مسئله باعث بوجود آمدن فضاهای زمستان نشین و تابستان نشین در معماری مسکونی روستای سریزد شده که به طور کلی نحوه ساماندهی فضاها بر این اساس را می‌توان در دو شیوه گوناگون بیان کرد. در شیوه اول، کوچ داخلی در یک سمت خانه صورت می‌گیرد و بدین شکل است که فضای تالار یا همان صفا نقش اساسی را ایفا می‌کند و با قرارگیری این فضا در بخش رو به آفتاب و اتاق پشت آن (تنبی)، اتاق‌های زمستانی نیز در کنار آنها قرار می‌گیرد. در مواردی که اتاقی در پشت تالار قرار داشته باشد، بادگیری هم در آنجا تعبیه می‌شود. در شیوه دوم، جابجایی در دو جبهه یا دو سمت خانه انجام می‌پذیرد. تالار و فضاهای پیرامون در جانب پشت به آفتاب (تابستان نشین) و اتاق‌های پنج دری یا سه دری و گاهی دو اتاق دو دری در کنار هم در جهت رو به آفتاب برای زمستان قرار می‌گیرد. علاوه بر مسائل طبیعی و جغرافیایی، نگرش اجتماعی و اعتقادات مذهبی سازندگان و ساکنان خانه در نحوه

چیدمان و ساماندهی فضاها بسیار موثر بوده است. با توجه به این مسئله نقش درونگرایی در معماری مسکونی پررنگتر شده و با روش‌هایی به جدایی فضاهای اندرونی (خصوصی) و بیرونی (غیر خصوصی) پرداخته شده است.

بررسی فضاهای موجود در معماری مسکونی روستای سریزد

ورودی

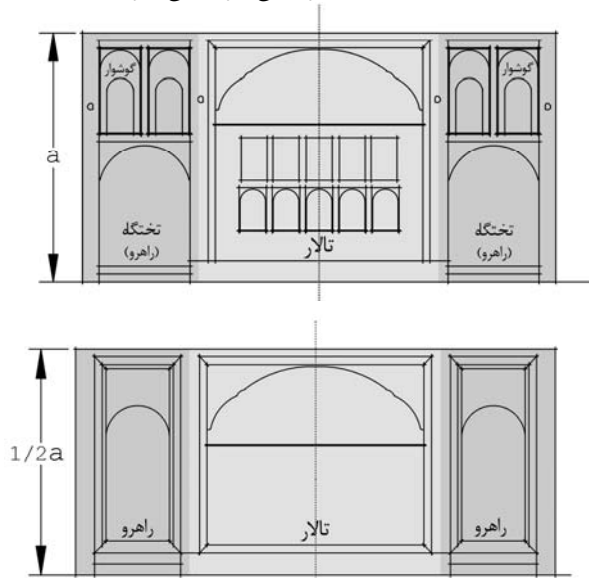
مجموعه فضاهای ورودی در واحدهای مسکونی روستای سریزد جملگی بیانگر دعوت به خانه است. سردر اغلب خانه‌های روستا در عین زیبایی، ساده و بدون آرایه هستند و از خانه‌های اربابی تا خانه‌های کشاورزان همگی ارتفاع نسبتاً کمی دارند و ساختمانی غالب خشت و آجر است که در برخی موارد نقوش بسیار ساده‌ای در آنها دیده می‌شود. در خانه‌های موجود در محله بالا که اغلب قاجاری هستند پس از سردر ورودی یک هشتی نسبتاً بزرگ با پوشش گنبدی و یک نورگیر وجود دارد. نوع پوشش این فضا کاربندی یا یزدی بندی است و کف سازی آن از قلوه سنگ تشکیل شده است. سکوی نشیمن (پیرنشین) یا به زبان محلی تغّا در بیشتر فضاهای ورودی دیده می‌شود.

حیاط (میانسرا)

میانسرا در خانه‌های روستای سریزد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و وسعت نسبتاً زیادی را به خود اختصاص داده که این مسئله در واحدهای گوناگون، متفاوت است. در خانه‌های معمولی، حیاط اغلب یک فضای باز با درختان انار و گونه‌های دیگر گیاهی است که فضاهای نیمه باز و بسته در چند سوی

اصلی‌ترین جزء یک واحد مسکونی در روستای سریزد تالار آن است. در واقع تالار یا صَفه فضایی نیمه باز، با اهمیت زیاد و مشترک در اغلب خانه‌های روستای سریزد می‌باشد. این عنصر در برخی از خانه‌های روستا با فضاهای کنارش مثل راهرو یا اتاق یک واحد مسکونی کامل را شکل می‌دهد

مردم کشاورز معمولاً تالار ارتفاع کمتری دارد و فاقد آرایه می‌باشد. در دو سمت تالار دو اتاق قرار دارد و دستیابی به اتاق‌ها از فضای تالار صورت می‌گیرد. همچنین بعضاً در میان فضای تالار یک سوراخ وجود دارد که با زیر زمین مرتبط است و ساکنین توسط طناب مواد خوراکی خود را به داخل زیر زمین آویزان می‌کردند تا از خنکی آن بهره‌جویند. با توجه به نقش عملکردی تالار در سازماندهی فضایی و ایجاد یک محور اصلی در مقابل فضاهای دیگر، این عنصر و نقش محوری آن به عنوان یک نقطه مبنا برای تحلیل گونه‌های مختلف مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تصویر ۳: الگوی تالارهای بررسی شده در معماری مسکونی روستای سریزد با تالار مرتفع و کم ارتفاع

آن قرار می‌گیرد. البته وسعت میانسرا در این گونه خانه‌ها زیاد نیست و حوض و باغچه بندی دیده نمی‌شود و اغلب چهار گوشه مساوی هستند. اما در خانه‌های اعیانی میانسرا چهار گوشه نامساوی کشیده است که در یک سمت تالاری مرتفع و در سمت دیگر یک اتاق پنج دری با دو راهرو قرار دارد. در میان این فضاها یک حوض کشیده در جهت طولی با باغچه بندی‌های منظم تعبیه شده است. معمولاً در جانب شمالی میانسرا، فضاهای آفتاب رو و قابل استفاده در تمام فصول به خصوص فصل سرما قرار می‌گیرد و در سمت جنوب که پر سایه است تالار و بخش تابستانی مستقر می‌شود. همچنین در سمت شرق میانسرا که آفتاب شدید غرب بر آن می‌تابد، فضاهای کم‌اهمیت مثل انبار و مطبخ جای می‌گیرد. در صورتی که خانه دارای فضای بیرونی باشد، یک میانسرای کوچک (نارنجستان) نیز در این بخش قرار می‌گیرد.

تالار

اصلی‌ترین جزء یک واحد مسکونی در روستای سریزد تالار آن است. در واقع تالار یا صَفه فضایی نیمه باز، با اهمیت زیاد و مشترک در اغلب خانه‌های روستای سریزد می‌باشد. این عنصر در برخی از خانه‌های روستا با فضاهای کنارش مثل راهرو یا اتاق یک واحد مسکونی کامل را شکل می‌دهد. ارتفاع و وسعت این فضا در خانه‌ها با توجه به قدمت، الگوی ساخت و یا طبقه اجتماعی ساکنین متفاوت است. در برخی از خانه‌های اربابی تالار با ارتفاع بسیار بلند در سمت اصلی میانسرا قرار گرفته و دارای تزئینات پرکاری است. در دو سمت تالار نیز دو راهرو وجود دارد که امکان دسترسی به فضاهای جانبی را فراهم می‌کند و دو گوشوار روی آن قرار دارد. در خانه‌های

اتاق

می‌شود. اما با بررسی خانه‌های اعیانی می‌توان بیان کرد که اهمیت این فضاها کم نبوده و تراکم زیادی از ساختمان را به خود اختصاص می‌دهند. برخی خانه‌ها دارای دو مطبخ، یک تنورخانه و چندین انبار مجزا هستند که معمولاً از نظر قرارگیری در گوشه‌های خانه جای می‌گیرند.

زیرزمین

در بررسی‌های انجام شده متأسفانه به دلیل تخریب مسیرهای دسترسی به فضای زیرزمین خانه‌ها، اطلاعات زیادی بدست نیامده و تنها از نورگیر میانسرا، تعدادی از آنها رویت شد. ولی به طور کلی در خانه‌های روستا، زیرزمین‌ها اغلب در جبهه پشت به آفتاب و زیر تالار قرار دارند و در خانه‌های محله پایین از کف تالار سوراخی به زیر زمین تعبیه شده که با نخ یا طناب کوزه آب و دیگر خوراک‌های خود را آویزان می‌کردند تا خنک بماند و فاسد نشوند. همچنین در فصل گرما در کوچ داخلی به سبب خنکی زیرزمین، پاسی از روز را در فضای زیر زمین سپری می‌کردند.

پشت بام

در معماری مسکونی روستای سریزد با بلند کردن دیواره‌های خارجی و ایجاد روزن در آنها فضای مناسبی جهت استفاده در شب‌های تابستان ایجاد می‌کردند و بدین ترتیب از دید همسایه‌ها نیز در امان بوده‌اند. در راه دسترسی به بام بعضاً فضاهای کوچکی دیده می‌شود که احتمالاً مخصوص قرار دادن رختخواب بوده است. فضاهایی همچون حوضخانه، بادگیر، مستراح، انبار، طویله و اصطبل از عناصر دیگر تشکیل دهنده معماری مسکونی در روستای سریزد به حساب می‌آیند.

پس از تالار و میانسرا، اتاق از اصلی‌ترین فضاهای مسکونی روستای سریزد به شمار می‌آید. اتاق‌ها با توجه به عملکردشان مثل خوابیدن، نشیمن، پذیرایی و فصلی در انواع دو دری، سه دری، پنج دری، گوشوار، تنبی و کرسی خانه وجود دارند. در خانه‌های معمولی روستا، اتاق‌های پیرامون تالار بسیار ساده و بدون روزن هستند که تنها دارای یک بازشوی کوچک می‌باشد و آرایه آنها به چند طاقچه ساده محدود می‌گردد. ولی در خانه‌های اعیانی اتاق‌های چند دری با تزئینات زیاد چوبی و گچبری دیده می‌شود. اتاق سه دری در معماری مسکونی ایران به استراحت و خوابیدن و اتاق پنج دری به نشیمن و میهمان تعلق داشته است.

چاه‌خانه

در معماری مسکونی روستای سریزد فضاهایی جهت تأمین آب مورد نیاز از چاه قنات به وفور دیده می‌شود. در محله پایین که اغلب خانه‌های کشاورزان و دهقانان قرار دارد این فضا حالت عمومی تری به خود می‌گیرد و به سبب دوری واحدهای مسکونی از آب انبار، چاه‌خانه‌ها در حیاط خانه، تقاطع گذرهای فرعی و یا ورودی خانه‌ها موجود بوده و بصورت مشترک مورد استفاده قرار می‌گرفته است. ولی در محله بالا که اغلب خانه‌های اربابی در آن استقرار یافته، چاه‌خانه در فضایی مناسب تعبیه شده و حالت خصوصی دارد.

تنورخانه و مطبخ

در خانه‌های کشاورزان و ساکنان معمولی روستا تنورخانه (محل پختن نان)، مطبخ و انبار هیزم و همچنین انبار کالا در یک یا دو فضای جانبی خلاصه

خانه‌های دارای یک تالار و فضای جانبی متقاطع

این واحدهای مسکونی در واقع به شکل L استقرار یافته‌اند. به طوری که در سمت پشت به آفتاب یک تالار قرار دارد و در سمت مجاور آن فضاهای جانبی دیگر ساخته شده‌اند. گاهی یک اتاق سه دری در جای تالار می‌نشینند و تالار با دو فضای جانبی دیگر در کنار آن مستقر می‌شود.

خانه‌های دارای دو تالار و دو فضای پیرامونی

از این گونه مسکن تنها یک نمونه در روستا بررسی شده که به نظر می‌رسد دارای قدمت زیادی است. این واحد مسکونی دارای دو تالار در دو سوی میانسرا می‌باشد و در سمت دیگر فضاهای جانبی همچون اصطبل و مطبخ قرار دارد. در سمت تالار جنوبی فضای زیرزمین تعبیه شده و پشت آن اتاق بادگیر (تنبی) قرار دارد. همچنین در تالار رو به آفتاب بقایای یک دستگاه شهربافی دیده می‌شود.

خانه‌های با یک تالار و دو فضای جانبی در سه جبهه

این الگوی خانه در اصل همان الگوی بالایی است که تنها تفاوت آن در تعداد تالار است. در الگوی فوق به جای تالار رو به آفتاب (در سمت زمستان نشین)، یک اتاق سه دری بزرگ یا پنج دری با پیمون کوچک وجود دارد. چیدمان فضایی در این گونه به مراتب مفصل‌تر از گونه‌های بالایی می‌باشد و تعداد آن در بافت روستای سریزد قابل توجه است.

خانه‌های با یک تالار اصلی و دو فضای جانبی در چهار سمت

اغلب این ساختمان‌ها در محله بالا دیده می‌شود و در حقیقت همان خانه‌های اربابی را شامل می‌شود.

گونه‌شناسی معماری مسکونی در

بافت روستای سریزد

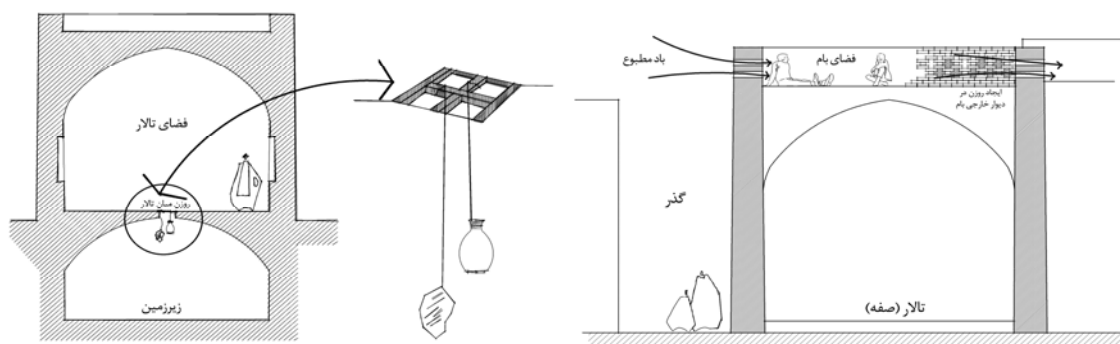
در بررسی‌های پیشین ویژگی‌های فضاهای با اهمیت و همچنین سامانه و الگوی قرارگیری کالبدی ابنیه مسکونی در بافت بیان شد. اکنون با توجه به مطالب فوق می‌توان معماری مسکونی روستا را از چند دیدگاه مورد ارزیابی و گونه‌شناسی قرار داد. البته نحوه زندگی، نوع معیشت و وضعیت اقتصادی ساکنین روستا بر تنوع و گوناگونی پلان‌های مسکونی افزوده است. در اینجا با توجه به چیدمان فضایی به خصوص با محوریت تالار یا صّفه که اصلی‌ترین رکن خانه‌های روستا می‌باشد، گونه‌های مسکونی به شرح زیر عنوان می‌گردد.

خانه‌های دارای یک تالار و یک فضای جانبی

این واحدهای مسکونی در واقع از محقرترین خانه‌های بافت روستا می‌باشند که اغلب در محلات پایین و میان دیده می‌شوند. کالبد معماری خانه‌ها در یک سمت زمین قرار گرفته است و فاقد فضاهای جانبی هستند. البته فضای زیرزمین در بیشتر آنها وجود دارد.

خانه‌های دارای یک تالار و دو فضا در پیرامون در یک سمت

این الگو به طور گسترده در تمامی محلات روستا یافت می‌شود. فضای میانی را تالار تشکیل می‌دهد و زیر آن فضای زیرزمین قرار دارد. در طرفین تالار دو اتاق با طاق آهنگ می‌باشد که اغلب یکی از اتاق‌ها به فضای انبار یا مطبخ اختصاص دارد. در حال حاضر تعداد زیادی از روستاییان در این گونه مسکن زندگی می‌کنند.

تصویر ۵: کروکی نحوه استفاده از فضای بام جهت استراحت و خوابیدن در شب های گرم سال
تصویر ۶: کروکی نحوه استفاده از فضای زیرزمین جهت خنک نگه داشتن کوزه آب و مواد فاسد شدنی

و جلوگیری از بوجود آمدن آشفته‌گی بصری در بافت تاریخی روستای سریزد.

✓ تشویق مالکان به حفظ و نگهداری بناهای مسکونی با ارزش، با ارائه تسهیلات و خدماتی چون معافیت‌های مالیاتی، وام‌های بدون بهره بلند مدت، حمایت فنی و تخصصی و تأمین نیروی بومی و مصالح.

✓ بهبود، تجهیز مجدد و تقویت معبرهای تاریخی با دو عنصر آب (جوی و نهرهای قنات جاری در میان گذرها) و گیاهان (درختان و گیاهان موجود در باغات و مزارع پیرامون گذرها) که توأمأً کوچه باغ‌ها را شکل می‌دهند.

✓ تأکید بر حفظ باغات و زمین‌های کشاورزی در محدوده بافت تاریخی روستای سریزد و جلوگیری از دلالی زمین و زمین خواری در روستا.

✓ از گسترش بافت مسکونی در اراضی کشاورزی و خصوصاً باغات جلوگیری شود و ترجیحاً برای توسعه فضاهای مورد نیاز از اراضی بایر یا اراضی دیم نامرغوب استفاده شود.

فضای جانبی تالار در این گونه بیشتر یک راهروی عریض (تختگاه) می‌باشد. به علت مرتفع بودن تالار در این خانه‌ها فضای گوشوار یا بالا خانه وجود دارد. در برخی از خانه‌ها نیز دو حیاط وجود دارد و فضاهای خانه به دو بخش اندرونی و بیرونی تقسیم شده که ویژگی‌های آن در مبحث خود مفصل بیان شد. الگوی نمای این تالارها اغلب یکسان است و به صورت مدول در خانه‌ها تکرار شده است. البته تغییرات جزئی در میزان آرایه‌ها دیده می‌شود.

توصیه‌های پیشنهادی طراحی معماری مسکونی در بافت تاریخی روستای سریزد

- ✓ تأکید بر حفاظت و نگهداری استخوان بندی کالبدی و وحدت اندام‌های معماری در بافت تاریخی روستای سریزد.
- ✓ ضابطه‌مند کردن ساخت و سازهای جدید و ارائه ضوابط مناسب در مصالح، الگوها و ارتفاع.
- ✓ توجه به الگو و شیوه‌های ساخت و معماری گذشته به منظور هماهنگی ساخت و سازهای جدید

بافت تاریخی خودداری گردد و حداکثر ارتفاع مجاز برای ساخت و ساز با توجه به حرائم ابنیه، عناصر و فضاهای با ارزش تاریخی تا ۸ متر باشد.

منابع:

- ۱- توسلی، محمود، "معماری اقلیم گرم و خشک"، چاپ دوم، بهمن ۱۳۵۴
- ۲- زرگر، اکبر، "درآمدی بر شناخت معماری روستایی ایران"، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ۱۳۸۴
- ۳- زرگر، اکبر، "ویژگی های عام معماری روستایی ایران"، نشریه صفا، سال هفتم، شماره ۲۵، ۱۳۷۶
- ۴- معاریان، غلامحسین، "آشنایی با معماری مسکونی ایرانی- گونه شناسی درونگرا"، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۴
- ۵- موحد، خسرو، "شناخت و طراحی روستا"، انتشارات نوید، شیراز، چاپ اول، ۱۳۸۳

✓ کاربری های مزاحم از جمله واحدهای صنعتی و تولیدی به خارج از بافت تاریخی روستا منتقل شوند و توصیه می شود مکان یابی آنها بر اساس شرایط اقلیمی صورت گیرد تا آلودگی زیست محیطی نداشته باشند.

✓ پلان ساختمان به شکل ساده و متقارن در دو امتداد عمود بر هم (رعایت اصل محور گرایی) و بدون پیش آمدگی و پس رفتگی زیاد باشد و از ایجاد تغییرات نامتقارن پلان در ارتفاع ساختمان نیز خودداری شود.

✓ پلان ساختمان بگونه ای طراحی شود که نیازهای روزمره ساکنین را برآورده نموده و در عین حال از الگوهای موجود و بدست آمده از مطالعات کالبدی بافت پیروی نماید.

✓ مواد و مصالح (ساختمایه) مورد نیاز تا حد ممکن بوم آورد، سنتی و هماهنگ باشند تا بتوانند با بافت اطراف ارتباط مناسبی برقرار نمایند.

✓ جهت تزئینات و آرایه بندی ساختمان ها تا حد ممکن از نقوش و الگوهای موجود در بافت پیروی شود و از بکاربردن نقوش مورد استفاده در مناطق و نواحی دیگر خودداری گردد.

✓ استفاده از الگوهای موجود در بافت و الگوهای ارائه شده در این پژوهش جهت نماسازی جداره ها اعم از مسکونی، باغ و ... توصیه می گردد.

✓ جهت حفظ حریم خانه و همچنین سایه اندازی بیشتر بر معابر و استفاده بهینه از فضای پشت بام ساختمان ها، استفاده از جان پناه مشبک با فرمهای موجود در بافت.

✓ به منظور حفظ حریم بافت تاریخی از احداث ساختمان های بلند بویژه در محدوده حریم